

ΟΠΩΣ Η ΤΕΧΝΗ, ΕΤΣΙ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ ΣΤΟΧΕΥΕΙ ΣΤΟ ΜΕΣΟΝ - ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1^η προκειμένη: Αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον, το οποίο διαφυλάσσει την τελειότητα των έργων

Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα (ὅθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις ὅτι οὐτ' ἀφελεῖν ἔστιν οὔτε προσθεῖναι, ὡς τῆς μὲν ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως φθειρούσης τὸ εὖ, τῆς δὲ μεσότητος σφζούσης, οἱ δ' ἀγαθοὶ τεχνῖται, ὡς λέγομεν, πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται),

2^η προκειμένη: αν η αρετή υπερέχει από κάθε τέχνη
Συμπέρασμα: Η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στο μέσον

ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἔστιν ὥσπερ καὶ ἡ φύσις, τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική.

Η μεσότητα αφορά την ηθική αρετή, όχι τη διανοητική

Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν· αὕτη γὰρ ἔστι περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἔστιν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Αν λοιπόν κάθε τέχνη εκπληρώνει σωστά το έργο της με αυτόν τον τρόπο, έχοντας δηλαδή στραμμένο το βλέμμα της προς το μέσον και κατευθύνοντας προς αυτό τα έργα της (γι' αυτό και συνηθίζουν να λένε στο τέλος για τα ολοκληρωμένα έργα ότι δεν είναι δυνατόν ούτε να αφαιρέσουμε ούτε να (τους) προσθέσουμε τίποτα, γιατί η υπερβολή και η έλλειψη φθείρουν την τελειότητα, ενώ η μεσότητα τη διασώζει, και οι καλοί τεχνίτες εργάζονται, όπως λέμε, έχοντας το βλέμμα τους στραμμένο προς αυτό) από την άλλη πάλι, αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, (τότε) θα μπορούσε να έχει για στόχο της το μέσον. Και εννοώ την ηθική (αρετή) γιατί αυτή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη και το μέσον.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

(Εκτός από το λεξιλόγιο του σχολικού βιβλίου στη σελίδα 171.)

Οὕτω = με αυτόν τον τρόπο

τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις = για τα ολοκληρωμένα έργα

ἔστιν = είναι δυνατόν (απρόσωπο ρήμα)

ὡς φθειρούσης - ὡς σφζούσης = γιατί ... φθείρουν - (γιατί) ... διασώζει (γενικές απόλυτες αιτιολογικές μετοχές υποκειμενικής αιτιολογίας. Την υποκειμενική αιτιολογία δηλώνει το μόριο «ὡς» που τις συνοδεύει)

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἐπιτελεῖ < ἐπί + τέλος: ανεκτέλεστος, αποτέλεσμα, αποτελεσματικός, ατέλεια, ατελής, αυτοτελής, εκτέλεση, εκτελεστής, εκτελεστικός, εντέλεια, επιτελάρχης, επιτελείο, επιτέλεση, επιτελής, επιτελικός, ευτελής, ημιτελής, ιδιοτελής, ισοτέλεια, νομοτέλεια, πολυτέλεια, πολυτελής, συντέλεια, συντελεστής, τελειοποίηση, τέλειος, τελείωση, τελειωτικός, τέλεση, τελεστής, τελεστικός, τελετή, τελευτή, τελικός, τέλος, τελωνιακός, τελωνείο, τελώνης, υποτέλεια, υποτελής.

βλέπουσα < βλέπω: αβλεψία, απρόβλεπτος, βλέμμα, βλεφαρίδα, βλέφαρο, βλέψη, επίβλεψη, περίβλεπτος, πρόβλεψη, προβλέψιμος.

ἄγουσα < ἄγω: αγέλη, άγημα, αγωγή, άγώγι, αγωγιάτης, άγώγιμος, άγωγός, άγώνας, ακτίνα, άμαξα, άνάγωγος, ανεξεταστέος, άξιος, άξονας, απαγωγή, αρχηγός, δημαγωγός, διαγωγή, εισαγωγέας, επαγωγικός, ευάγωγος, λοχαγός, νηπιαγωγός, ξεναγός, παραγωγός, παρείσακτος, παρθεναγωγείο, προακτέος, προσαγωγός, στρατηγός, συναγωγή, υδραγωγείο, χορηγός.

εἰώθασιν < ἔθω (θ. σFεθ-, με έκταση > σFηθ-, με ετεροίωση σFωθ-. Ο παρακείμενος προέκυψε από: σε- σFωθ- α, αποβολή του συμφωνικού συμπλέγματος σF- > σε-σωθ-α > ἔωθα χωρίς δάσυνση > εἰωθα με αντέκταση): εθιμικός, έθιμο, εθιμολογία, εθιμοτυπία, εθιμοτυπικός, εθισμός, εθιστικός, έθος, ήθος.

ἐπιλέγειν < ἐπι + λέγω (θ. λεγ-, Φερε- > Φρε- > Φερ-, έρε-, ρε-, Φεπ- > εἶπ-): αναλογικά, αναντίλεκτος, απόρρητος, διαλογικός, ειρήνη, επιλογή, επιλογικά, επίλογος, έπος, επύλλιο, θεολόγος, καλλιπέπεια, λεκτικός, λέξη, λέξημα, λεξικό, λέσχη, ορθοεπίς, πολυλογάς, ρήμα, ρήση, ρήτορας, ρήτρα.

ἔχουσιν < ἔχω (θ. σεχ-, ἔχ-, σχ-, σχε-, > σχη-, με ετεροίωση): ανακωχή, ανθεκτικός, άσχετος, άσχημος, ενοχικός, ένοχος, έξη, εξής, ευεξία, κατεχόμενα, κατοχικός, καχεκτικός, κληρουχία, παροχή, πάροχος, ραβδούχος, σκηπτούχος, σχεδόν, σχέση, σχήμα, σχηματικός, σχολείο, σχολή.

ἀφελείν < ἀπό + αἰρέομαι –οὔμαι (ρ. Φαρ + j + ω > Φαιρ- > αἴρ- > αἴρ + ε + ω > αἴρῶ, ρ. Φελ-, > ἐ- Φελ- ον > ἔ-ελ-ον > εἶλον > εἶλον από επίδραση του ενεστώτα, ρ. Φαλ-): αἴρεση, αιρετικός, αιρετός, αναίρεση, αναιρετικό, αναφαίρετος, αρχαιρεσίες, αυθαίρετος, αφάιρεση, αφηρημάδα, διαίρεση, διαιρέτης, εξαιρετικός, εξαίρετος, καθαίρεση, προαίρεση, προαιρετικός, συναίρεση, υπεξαίρεση.

προσθεῖναι < πρὸς + τίθημι (θ. θη-, θε-. Ο ενεστώτας προέκυψε από ενεστωτικό αναδιπλασιασμό θί-θη-μι > τί-θη-μι με ανομοίωση): αδιαθεσία, αδιάθετος, ανάθεμα, αντίθετος, αντιπαράθεση, απόθεμα, αποθηκάριος, αποθήκη, διάθεση, διαθήκη, εγκάθετος, έκθεμα, έκθεση, εκθέτης, έκθετος, εμπρόθετος, επίθεση, επιθετικός, επίθετο, θέμα, θεματικός, θεμέλιο, θεμελιώδης, Θέμιδα, θέση, θεσμός, θετός, θήκη, καταθέτης, νομοθέτης, νουθεσία, παράθεμα, παράθεση, παραθετικά, παρακαταθήκη, πρόσθεση, προσθετικός, πρόσθετος, προσθήκη, συγκατάθεση, σύνθεση, συνθετικός, σύνθετος, συνθήκη, τοποθεσία, υιοθεσία, υπερθετικός, υποθετικός.

φθειρούσης < φθείρω (θ. φθερ- j-ω > φθέρω με αφομοίωση > φθείρω με απλοποίηση και αντέκταση, θ. φθαρ-, φθορ-, από μετάπτωση): αδιάφθορος, φθαρμένος, φθαρτός, φθίση, φθισικός, φθορά, φθοροποιός.

σφζούσης < σφζω (ρ. σα-, θ. σωΦιδ-, > σφδ-, με αποβολή του F και υπογραφή του ι- > σφδ- j-ω > σφζω, θ. σω < ρ. σα-ο): άσωτος, διάσωση, διασώστης, διασωστικός, ναυαγοσώστης, ναυαγοσωστικός, σώμα, σώος, σωσίας, σώσιμο, σωστικός, σωστός, σωτήρας, σωτηρία, σωτήριος, σώφρων.

πάθη < πάσχω: αδενοπάθεια, αντιπάθεια, αντιπαθής, αντιπαθητικός, απάθεια, απαθής, εμπάθεια, εμπαθής, ευπάθεια, ηδυπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, μετριοπαθής, μυστικοπάθεια, πάθημα, πάθηση, παθητικός, παθητικότητα, παθιάρης, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, πάθος, πένθιμος, πένθος, πλημμυροπαθής, προσπάθεια, σεισμοπαθής, συμπάθεια, συμπαθής, συμπαθητικός, ωραιοπαθής.

πράξεις < πράττω (θ. πραγ- j-ω > πράττω ή πράσσω): αντίπραξη, άπρακτος, απραξία, διάπραξη, είσπραξη, έμπρακτος, κοινοπραξία, πράγμα, πραγματεία, πράγματι, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πραγματογνώμων, πραγματοποίηση, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο,πραμάτεια, πράξη,πραξικόπημα,πραξικοπηματίας, σύμπραξη.

ἐστίν < εἶμι (ρ. εσ- + -μι > έμ –μί με αφομοίωση, > εἶ-μι με απλοποίηση και αντέκταση): ανούσιος, εξουσιαστικός, εσθλός, ετυμολογία, ετυμολογικός, έτυμον, οντολογία, οντολογικός, όντως, ουσία, ουσιαστικός, παρόν, παροντικός, παρουσιαστικό.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ο Αριστοτέλης ενισχύει τη θέση στην οποία κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια. Για να το πετύχει αυτό συσχετίζει την αρετή με τις τέχνες. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι οι τεχνίτες επιδιώκουν τη μεσότητα, με την οποία δημιουργούν ολοκληρωμένα έργα. Από αυτά δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι, γιατί θα τα οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι, γιατί θα τα οδηγήσουμε στην υπερβολή. Η υπερβολή και η έλλειψη φθείρουν την τελειότητά τους, ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει.

Αν λοιπόν η τέχνη έχει ως στόχο της τη μεσότητα, τότε αυτός είναι ο στόχος και της αρετής –όπως και της φύσης– αφού αυτή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από κάθε μορφή τέχνης. Ωστόσο, ο φιλόσοφος διευκρινίζει ότι, όταν μιλάει για την αρετή, εννοεί την ηθική αρετή, γιατί μόνο αυτή σχετίζεται με τα συναισθήματα και τις πράξεις, στα οποία υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μεσότητα.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

- A) «Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη... στοχαστική.»** Η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στο μέσον, όπως η τέχνη και η φύση.
B) «Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν ... καὶ τὸ μέσον.» Η μεσότητα αφορά την ηθική αρετή, όχι την διανοητική.

Ερμηνευτικά σχόλια

A) «Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη... στοχαστική.» Η ΑΡΕΤΗ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΩΣ ΣΤΟΧΕΥΕΙ ΣΤΟ ΜΕΣΟΝ, ΟΠΩΣ Η ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ Η ΦΥΣΗ

Η θέση του Αριστοτέλη ότι η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στο μέσον προκύπτει από δύο υποθετικές προκείμενες, μια εκτεταμένη παρενθετική προσθήκη και με δυνητική διατύπωση «ἂν εἴη». Χρειάζεται να παρακολουθήσουμε προσεκτικά την πορεία της σκέψης του για να διαπιστώσουμε τη μεθοδικότητά της και την ακρίβειά της. Στην

προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης αναφέρθηκε στη μεσότητα, υποκειμενική και αντικειμενική, αλλά δεν τη συνέδεσε ρητά με την ηθική αρετή. Άλλωστε τα παραδείγματά του αναφέρονταν στην αριθμητική αναλογία για να δείξει την αντικειμενική μεσότητα και στις διατροφικές ανάγκες των αθλητών για να δείξει την υποκειμενική μεσότητα.

1. «Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη... πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται»

1^η υποθετική προκείμενη: Αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον, το οποίο διαφυλάσσει την τελειότητα των έργων.

Ο Αριστοτέλης έχει ήδη διαπιστώσει ότι η υποκειμενική μεσότητα είναι ειδοποιός διαφορά της αρετής ως οριστέας έννοιας, αλλά είναι υποχρεωμένος να δείξει ότι αυτό ισχύει και για την ηθική αρετή. Συνεχίζει λοιπόν με υποθετικό συλλογισμό συγκρίνοντας την τέχνη και τη φύση με την ηθική αρετή. Για να καταλήξει όμως στη θέση αυτή, πρώτα θα αναφερθεί στη μεσότητα που υπάρχει στις τέχνες. Εδώ, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι οι όροι επιστήμη και τέχνη έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο στην ενότητα και δεν έχουν καμία σχέση με τους ίδιους όρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές αρετές». Με την πρώτη υποθετική προκείμενη ο Αριστοτέλης δείχνει ότι κάθε τεχνική εργασία συνδέεται με σκοπό και πράξη (οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα). Μάλιστα ο σκοπός καθορίζει τη γένεση και η ποιότητα των μέσων «οὕτω» την ποιότητα της πραγμάτωσης του σκοπού «εὖ ἐπιτελεῖ». Ο τρόπος πραγμάτωσης του σκοπού δίνεται επεξηγηματικά με τα μετοχικά σύνολα «βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα». Με τη μετοχή «βλέπουσα» εννοεί τη θεωρητικά προγενέστερη σύλληψη του σκοπού που εδώ ταυτίζεται με τη στόχευση του μέσου, και με τη μετοχή «ἄγουσα» την πράξη με την οποία πραγματώνεται ο σκοπός της μεσότητας. Η μεσότητα εμφανίζεται *δυνάμει* στη θεωρητική σύλληψή της ως σκοπού, ενώ πραγματώνεται *ἐνεργεία*, καθώς με την πράξη προσλαμβάνει τα γνωρίσματά της στα έργα, δηλαδή το τέλειον και το αὐταρκές.

2. «ὄθεν εἰώθασιν ἐπιλέγειν... πρὸς τοῦτο βλέποντες ἐργάζονται»

Παρενθετική πρόσθετη στήριξη της υποθετικής προκείμενης.

Όταν λοιπόν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὖ ἔχουσιν ἔργοις»). Με τον όρο «**ολοκληρωμένο έργο**» εννοούμε **αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη**. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὐτ' ἀφελεῖν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η έλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («φθειρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σφζούσης»). Συγκεκριμένα ο Αριστοτέλης αλλού αναφέρει ότι ένα έργο τέχνης δεν πρέπει να είναι ούτε «παμμέγεθες» ούτε «πάμμικρον» (*Ποιητική*, 1450b, 37-39). Υπέρ της τήρησης του μέτρου τασσόταν και ο Πλάτων, ο οποίος στον «Φίληβο» αναφέρει: «μετριότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίνεσθαι» (= το μέτρο και η συμμετρία συμβαίνει να μεταβάλλονται σε ομορφιά και αρετή, *Φίληβος*, 64e, 6).

Ενισχύει πρόσθετα τα λεγόμενά του ο Αριστοτέλης με δεδομένα από τον χώρο της εμπειρίας. Στην καθημερινή πράξη η μεσότητα είναι κύριο μέλημα του αγαθού τεχνίτη, δηλαδή εκείνου που έχει συλλάβει και επιδιώκει το τέλειο έργο. Αξίζει να σχολιασθούν τα ρήματα «εἰώθασιν» και «λέγομεν» όχι μόνο γιατί αποδίδουν την κοινή γνώμη και καθημερινή πρακτική, αλλά και γιατί παραπέμπουν σε μια μακρά φιλοσοφική παράδοση: **α) Στην καθημερινή ζωή τους:** αρκεί να θυμηθούμε τις γνωστές φράσεις «μηδὲν ἄγαν» και «μέτρον ἄριστον», που υποδεικνύουν την τήρηση του μέτρου. Επιπλέον, η «ὑβρις» προς τους θεούς αποτελούσε υπέρβαση του μέτρου και επέφερε την τιμωρία.

β) Στην τέχνη: τα κλασικά έργα τέχνης των αρχαίων Ελλήνων είχαν ως γνώρισμα τη μεσότητα. Οι αρχαίοι Έλληνες, σε αντίθεση με τους ανατολικούς λαούς, απέφευγαν και αποδοκίμαζαν την υπερβολή στα έργα τους.

γ) Στη φιλοσοφία: Η αναφορά στο μέσον ως στοιχείο τελειότητας των έργων επαναφέρει τον σχετικό προσωκρατικό προβληματισμό. Φαίνεται από μια άποψη σαν να ξαναπιάνει ο Αριστοτέλης το νήμα του Αναξίμανδρου, του Ηράκλειτου, του Πυθαγόρα. Η έννοια της «Δίκης», της «παλίντονης αρμονίας», «του μέτρου» επανέρχεται με άμεσο και έμμεσο τρόπο στον στοχασμό του Αριστοτέλη. Επίσης την τήρηση του μέτρου εξυμνούσε τόσο ο Δημόκριτος όσο και ο Πλάτων. Ο Δημόκριτος έλεγε: «καλὸν ἐν παντὶ τὸ ἴσον, ὑπερβολὴ δὲ καὶ ἔλλειψις οὐ μοι δοκέει» (= σε κάθε πράγμα καλό είναι το ίδιο (δηλαδή το μέτρο)· η υπερβολή και η έλλειψη δεν μου αρέσει). Ο Πλάτων πάλι αναφέρει στον *Φίληβο*: «μετριότης γὰρ καὶ συμμετρία κάλλος δήπου καὶ ἀρετὴ πανταχοῦ συμβαίνει γίνεσθαι» (= το μέτρο και η συμμετρία συμβαίνει να μεταβάλλονται σε ομορφιά και αρετή). Επίσης, ο Ιπποκράτης στην ιατρική του, τόνιζε την αξία του μέτρου για τη διατήρηση της υγείας. Ο Αριστοτέλης βλέπει ότι η συμμετρία είναι ποσοτική έννοια, αναγκαία ωστόσο στον ποιοτικό προσδιορισμό του έργου: Άμεσα ως αριθμητική αναλογία, ως ποσοτική σχέση που εξασφαλίζει την ισορροπία. Έμμεσα ως προϋπόθεση της ποιότητας και μάλιστα της ηθικής. Έτσι το υγιές σώμα (π.χ. αθλητές), το ολοκληρωμένο έργο του εξειδικευμένου χειρωνακτα ή το έργο τέχνης στηρίζουν τον ποιοτικό τους χαρακτήρα στις ποσοτικές σχέσεις. Τα παραδείγματα της ενότητας 7 επιβεβαιώνουν την αριστοτελική αυτή αντίληψη.

3. «ἢ δ' ἀρετὴ ... καὶ ἡ φύσις»

2^η υποθετική προκείμενη: αν η αρετή υπερέχει από κάθε τέχνη, όπως και η φύση.

Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «ἐπιστήμη»), φύση και αρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι

και οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν:

α) η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της,

β) η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και

γ) η φύση δημιουργεί κι αυτή τις δικές της μορφές.

Παράλληλα, ο φιλόσοφος επιχειρεί να ιεραρχήσει τις τρεις αυτές έννοιες. Έτσι, κατ' αυτόν, **η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη**, γιατί κάθε φυσικό ον έχει τάση προς την τελειότητα. Από τη στιγμή δηλαδή που γεννιέται και αυξάνεται, οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή του. Αντίθετα, τα έργα τέχνης είναι σταθερά και αμετάβλητα και δεν τείνουν πουθενά. Ο Αριστοτέλης αναφέρει: «ο σκοπός και το ωραίο είναι σε μεγαλύτερο βαθμό παρόντα στη φύση, παρά στα έργα της τέχνης» (*Περὶ ζώων μορίων*, 639b, 19-21). Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και ο Ασπάσιος, ο σχολιαστής του Αριστοτέλη, «μιμείται γὰρ τέχνη τὴν φύσιν» (= η τέχνη μιμείται τη φύση), γι' αυτό και είναι κατώτερη αυτής. Από την άλλη, **η αρετή είναι ανώτερη και από τη φύση και από την τέχνη**, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο και αποτελεί ύψιστη έκφανση της μεσότητας. Όπως, μάλιστα, αναφέρει και ο Ασπάσιος, η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις», δηλαδή μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στον σκοπό της. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Αριστοτέλη, ανώτερη όλων είναι η αρετή, ακολουθεί η φύση και τελευταία στην ιεράρχηση έρχεται η τέχνη:

Αρετή > φύση > τέχνη

4. «τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»

Συμπέρασμα και ολοκλήρωση του συλλογισμού.

Λογικά συνάγεται το συμπέρασμα ότι η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στη μεσότητα. Το συμπέρασμα εκφέρεται με δυνητική ευκτική, δηλαδή με δυνητική έκφραση, απόλυτα σύμφωνη με τον υποθετικό τρόπο σκέψης και εκφοράς του λόγου που προηγήθηκε.

Για να αποδείξει, λοιπόν, ο Αριστοτέλης ότι η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον, διατυπώνει τον εξής υποθετικό συλλογισμό:

1^η προκείμενη: αν η τέχνη στοχεύει στο μέσον («Εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη ... ἄγουσα τὰ ἔργα») και

2^η προκείμενη: αν η αρετή είναι ακριβέστερη και ανώτερη από την τέχνη («ἢ δ' ἀρετὴ πάσης τέχνης ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ἐστίν»)

Συμπέρασμα: η αρετή έχει ως στόχο της το μέσον («τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική»).

Καλό είναι να επισημανθεί εδώ ότι η χρήση υποθετικού συλλογισμού, ο οποίος βασίζεται σε προκείμενες από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική πρόταση, προσιδιάζει στο ύφος του επιστημονικού λόγου, γιατί υποδηλώνει μετριοπάθεια, διαλλακτικότητα και έλλειψη δογματισμού. Άλλωστε, μέσα στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας εντάσσεται και η διατύπωση υποθέσεων, οι οποίες αργότερα επαληθεύονται ή διαψεύδονται. Τη μετριοπάθεια και τη διαλλακτικότητα υποδηλώνει και η χρήση της δυνητικής ευκτικής στο χωρίο «τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική», η οποία δηλώνει αυτό που είναι δυνατό να γίνει στο παρόν και το μέλλον, δηλαδή το πιθανό και ενδεχόμενο. Η αρχική αυτή υπόθεση θα πάρει τη μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση στην αμέσως επόμενη ενότητα. Ας μην ξεχνάμε, εξάλλου, ότι ο Αριστοτέλης συνέγραψε τα *Ηθικά Νικομάχεια* (όπως πληροφορούμαστε και από την εισαγωγή του σχολικού εγχειριδίου) σε ώριμη πια ηλικία, την οποία χαρακτήριζε η ηρεμία, η νηφαλιότητα, η ώριμη σκέψη και η έλλειψη δογματισμού.

B) «Λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν ... καὶ τὸ μέσον.» Η ΜΕΣΟΤΗΤΑ ΑΦΟΡΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ, ΟΧΙ ΤΗ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ

Σ' αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης συνδέει τη μεσότητα με την ηθική αρετή και σαφώς τη διακρίνει από τις προηγούμενες εφαρμογές της μεσότητας. Διαχωρίζει την ηθική αρετή ως προϊόν της έξεως και ως προϋπόθεση πράξεως από τη διανοητική αρετή που σχετίζεται με τον νου και παραπέμπει στη θεωρητική ζωή του ανθρώπου. Διευκρινίζει ότι η ηθική αρετή αναφέρεται στα πάθη και στις πράξεις, δηλαδή στην εξωτερική του ανθρώπου, στη συμπεριφορά του εν γένει. Στην αριστοτελική έννοια «πάθη» αναφερθήκαμε και στην 6^η ενότητα των *Ηθικών Νικομαχείων*. Είδαμε λοιπόν ότι για τον Αριστοτέλη πάθη είναι η επιθυμία, η οργή, ο φόβος, το θάρρος, ο φθόνος, η χαρά, η φιλία, το μίσος, ο πόθος, η ζήλεια, η λύπη, δηλαδή αυτά που σήμερα θα λέγαμε συναισθήματα. Μάλιστα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι τα «πάθη» είναι άλογες παρορμήσεις της ψυχής και βιολογικές ιδιότητες του ανθρώπινου είδους. Στις ψυχικές καταστάσεις και στη συμπεριφορά του ανθρώπου βρίσκουν εφαρμογή επίσης οι τρεις ποσοτικές έννοιες (υπερβολή, έλλειψη, το μέσον). Ακόμη τα συναισθήματα και η δράση του ανθρώπου επιδέχονται τον έλεγχο με βάση τις τρεις αυτές ποσοτικές έννοιες-κριτήρια.

Από την άλλη γίνεται φανερό ότι η μεσότητα αφορά τις ηθικές και όχι τις διανοητικές αρετές. Κι αυτό, γιατί οι ηθικές αρετές σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις πράξεις και σ' αυτά υπάρχει υπερβολή, έλλειψη και μεσότητα. Αντίθετα, οι διανοητικές αρετές δεν είναι μεσότητες. Σχετικά με τη διανοητική αρετή της σοφίας ο Ασπάσιος γράφει: «φανερὸν δὲ ποιεῖ διὰ τούτων ὅτι ἡ διανοητικὴ ἀρετὴ οὐκ ἔστι μεσότης· οὐ γὰρ δεῖ μέσως μὲν εἰδέναι, ὑπερβαλλόντως δὲ μὴ, ἀλλ' ἔφ' ὅσον οἷόν τε εἰδέναι ἄριστα ἂν ἔχου» (= με αυτά (ο Αριστοτέλης) κάνει φανερό ότι η διανοητική αρετή δεν είναι μεσότητα· γιατί δεν πρέπει να έχει κανείς γνώσεις μεσαίας ποιότητας και όχι υπερβολικά πολλές, αλλά θα

ήταν άριστο να έχει όσο το δυνατόν πιο πολλές γνώσεις). Δηλαδή στην αρετή της σοφίας θεωρείται πολύ καλό να έχει κανείς πάρα πολλές γνώσεις, να βρίσκεται δηλαδή στην υπερβολή.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αντιθέσεις

«ἀφελεῖν ≠ προσθεῖναι»

«φθειρούσης ≠ σωζούσης»

«ἐλλείψεως, ὑπερβολῆς ≠ μεσότητος»

Επανάληψη

«οὔτε – οὔτε»

Οι παραπάνω αντιθέσεις και η επανάληψη των «οὔτε – οὔτε» τονίζουν την κρίσιμη διαφορά της ἔλλειψης και της υπερβολῆς από τη μεσότητα, καθώς και την άποψη ότι η υπερβολή και η ἔλλειψη ανατρέπουν την ισορροπία που υπάρχει στα έργα τέχνης, ενώ η μεσότητα τη διαφυλάττει.

Επίσης, μία σημαντική διαφορά στην συντακτική δομή του κειμένου αυτού σε σχέση με τα προηγούμενα είναι, ότι ενώ στις προηγούμενες ενότητες κυριαρχούσε η σύνδεση κατά παράταξη, εδώ έχουμε υποταγμένο λόγο, περισσότερο συνειρμικό και επιστημονικό.